

УДК 338.43:351.863

О.М. Кальченко, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто поняття економічної безпеки підприємств туристичної сфери, її функціональні складові, проведена систематизація загроз, що притаманні основним функціональним складовим економічної безпеки туристичного підприємства.

Ключові слова: економічна безпека підприємств, загрози економічній безпеці, туристичне підприємство.

В статье рассмотрено понятие экономической безопасности предприятий туристической сферы, ее функциональные составляющие, проведена систематизация угроз, присущих основным функциональным составляющим экономической безопасности туристского предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятий, угрозы экономической безопасности, туристическое предприятие.

The article deals with the notion of economic security business tourism, its functional components drawn systematization dangers inherent in the basic functional components of the economic security of the tourist business.

Key words: economic security firms, the threat of economic security, a tour company.

Постановка проблеми. За об'єктивними оцінками багатьох учених сучасне суспільство переходить на нову стадію розвитку – постіндустріальну, що супроводжується зміною співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг на користь затвердження провідної ролі останньої.

У промислово розвинених країнах частка сфери послуг у валовому внутрішньому продукті зросла з 55 % у 1970 році до 70 % на початку нинішнього тисячоліття. За оцінками Євростату більше половини обсягу ВВП та до 3/4 робочих місць у країнах Євросоюзу забезпечується за рахунок сфери послуг [2]. Таким чином, саме цей сектор у багатьох країнах активно розвивається та забезпечує значне зростання економіки і доносить помітну частку в структурі зайнятості. І навіть ті вчені, які не схильні перебільшувати значення сфери послуг у вітчизняній економіці, відзначають, що в Україні в найближчий час її роль істотно підвищиться.

У процесі глобальних структурних трансформацій зростає роль туристичної сфери, що також належить до сфери послуг. За оцінками фахівців, на сьогодні частка туристичних послуг у світі становить 75 % від загального обсягу виробництва товарів і послуг у туристичній сфері. На теперішній час у міжнародній торгівлі послугами туристична галузь є одним із секторів економіки, що розвивається найбільш високими темпами.

Сучасна туристична сфера представлена туристичними підприємствами, що визначаються як будь-які організації, які виробляють туристичні товари чи надають послуги туристам. У нинішніх умовах господарювання туристичне підприємство розглядається як відкрита система, що функціонує в нестабільному та динамічному зовнішньому середовищі, яке створює загрози та небезпеки ефективного господарювання суб'єктів туристичної діяльності. В умовах невизначеності та мінливості зовнішнього середовища проблема забезпечення економічної безпеки туристичних підприємств, яка значною мірою визначається ефективною системою захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, є достатньо актуальною та є одним з пріоритетів сучасних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення економічної безпеки підприємств нині приділяється значна увага як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Так, вагомий внесок у висвітлення проблем, що пов'язані з економічною безпекою підприємств, здійснено науковцями, серед яких: О.В. Ареф'єва [1], Т.Г. Васильців, А.О. Заїчковський [4], Т.М. Іванюта [4], С.М. Ілляшенко [3], Д. Ковальов [5], Г.В. Козаченко [6], Т.С. Покропивний, Т.В. Руда [10], Т. Сухорукова, С.М. Шкарлет [12] та ін.

Проблемам економічної безпеки в туристичній сфері присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних фахівців: О.С. Камушкова [11], О.В. Кокоревої [7], О.М. Корнієнко, О.С. Мацови, С.П. Наливайченко, В.О. Ткач [11], С.Ю. Цьохли та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з розвитком вітчизняного туризму, значним природним та історико-культурним потенціалом України зростає науковий інтерес щодо ефективного функціонування підприємств вітчизняної туристичної сфери. Однак окремі завдання, що пов'язані з дослідженням умов економічної безпеки туристичних підприємств, залишаються недостатньо вирішеними та розробленими як у теоретичних, так і у практичних аспектах.

Мета статті. Метою статті є визначення економічної безпеки підприємств туристичної сфери, враховуючи специфіку їх діяльності та особливості господарювання в сучасних умовах, а також дослідження потенційних загроз їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження наукових джерел щодо сутності економічної безпеки підприємства засвідчує, що ця наукова категорія різними науковцями трактується неоднозначно. Переважна більшість визначень економічної безпеки зводиться до трактування економічної безпеки як стану. Одні науковці його розуміють як стан захищеності, що є найбільш обґрунтованим, адже такий підхід відображує зміст самого поняття «безпека». Так, Д. Ковальов та Т. Сухорукова зазначають, що економічна безпека підприємства – це стан захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відображуються негативно на його діяльності [5].

Інші розглядають економічну безпеку як стан використання ресурсів або потенціалу. Так, С. Ілляшенко [3] вважає, що економічна безпека підприємства – це стан ефективного використання ресурсів підприємства й існуючих ринкових можливостей, який дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам та забезпечує його тривале виживання й стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії.

А.А. Меліхов і Е.В. Камишнікова трактують економічну безпеку підприємства як стан ефективного використання ресурсів підприємства (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки тощо) та наявних ринкових можливостей, що дозволяє попередити негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечити його довгострокове виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії (статутних завдань) [8].

Існують й інші визначення економічної безпеки. Так, Г.В. Козаченко зазначає, що економічна безпека підприємств – це міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства [6].

«Економічна безпека підприємства – це система створення механізму мобілізації й найбільш оптимального управління корпоративними ресурсами цього підприємства з метою найбільш ефективного їх використання і забезпечення стійкого функціонування того чи іншого підприємства, його активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу на свою економічну безпеку» [4].

Також деякі науковці вбачають в економічній безпеці заходи по досягненню стану захищеності його діяльності. Але такі підходи до визначення економічної безпеки мають більше управлінський аспект та є ближчими до поняття управління економічною безпекою і не повністю розкривають сутність самого поняття «економічна безпека».

Економічну безпеку туристичного підприємства можна розглядати як стан захищеності суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз, що характеризує його здатність забезпечувати стабільні результати виробничо-господарської діяльності та стійкі позиції на туристичному ринку.

Успішне функціонування та розвиток туристичних підприємств багато в чому залежить від ефективних управлінських рішень щодо забезпечення їх економічної безпеки. Підприємства туристичної галузі особливо чутливо реагують на зміни факторів зовнішнього середовища, адже їх виробничо-господарська діяльність та продукти праці характеризуються специфічними особливостями.

Функціонування туристичних підприємств спрямовано на створення туристичного продукту, який являє собою попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) [9]. Поняття туристичного продукту є ширшим від поняття туристичної послуги, адже турпродукт включає в себе як послуги, так і товари, що призначені для задоволення потреб туристів.

Особливості управління туристичним підприємством та економічною безпекою суб'єктів господарювання цієї сфери обумовлені специфічними характеристиками туристичного продукту, такими як:

- невідчутність – неможливість відчутти до споживання;
- нерозривність виробництва і споживання – процес надання туристичної послуги (виробництво) відбувається паралельно зі споживанням;
- залежність від часу і місця одержання туристичного продукту;
- неможливість збереження;
- висока еластичність попиту на туристичний продукт щодо доходів та цін;
- сезонні коливання попиту на турпродукт;
- суб'єктивність оцінки якості туристичного продукту;
- туристичний продукт створюється зусиллями багатьох підприємств, кожне з яких має свою специфіку, методи роботи тощо.

У зв'язку з виділеною специфікою туристичного продукту, а також зі значною залежністю туристичного бізнесу від факторів зовнішнього середовища та сезонністю функціонування особливого значення набуває підтримка належного рівня економічної безпеки туристичних підприємств. Тому для підвищення ефективності функціонування суб'єкти туристичної діяльності повинні проводити в цьому напрямку роботу щодо дослідження та забезпечення максимальної безпеки основних функціональних складових економічної безпеки підприємства (рис.).

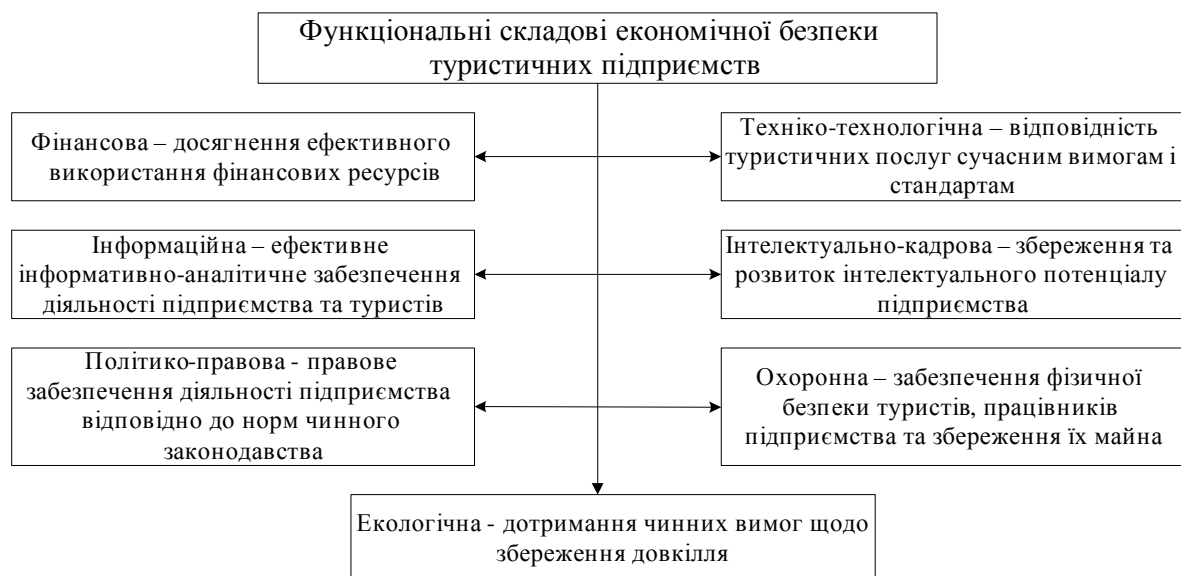

Рис. Схема функціональних складових економічної безпеки підприємства

Функціональні складові економічної безпеки – це множина або сукупність основних складових економічної безпеки підприємств, істотно відмінних одна від одної за своїм змістом, способами забезпечення рівня економічної безпеки кожної з них [3].

Більшість науковців дотримуються думки про те, що економічна безпека включає такі основні функціональні складові: фінансову, інтелектуально-кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, інформаційну, екологічну та силову (охоронну).

Як зазначено в [10], фінансову складову більшість дослідників відносять до фундаментальних у структурі економічної безпеки і розглядають як сукупність фінансових результатів діяльності підприємства, що відображають його спроможність пристосуватися до мінливих умов та факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Інтелектуально-кадрова складова містить у собі два тісно пов'язані між собою напрямки забезпечення ефективної діяльності підприємства. Кадрова складова включає всі аспекти, що стосуються роботи з персоналом, підвищення ефективності його праці, планування й управління персоналом. Інтелектуальна ж стосується всіх аспектів, що визначають якість персоналу підприємства [10].

Техніко-технологічна складова ґрунтується на забезпеченні підприємства новітньою технікою й технологіями, на всіх аспектах, які визначають наскільки рівень технологій підприємства відповідає стандартам, а також, чи є у підприємства потенціал для подальшого розвитку [10].

Політико-правова складова враховує всі аспекти, що формують правове забезпечення діяльності підприємства, а також можливості його адаптації до змін у законодавстві, державному управлінні тощо [10].

Інформаційна складова стосується всіх аспектів, що формують інформаційне забезпечення функціонування підприємства, якість та кількість наявної інформації. Інформаційна складова для підприємств туристичної сфери має особливо важливе значення, адже належний рівень використання інформаційних та телекомунікаційних технологій дає можливість розширювати обмін інформацією між підприємствами, збільшувати рівень інформованості споживачів про туристичні продукти, підвищувати якість наданих туристичних послуг.

Екологічна складова передбачає врахування всіх аспектів діяльності підприємства, а особливо виробничого процесу, що спричиняють негативний вплив на навколишнє середовище та екологію регіону і держави, ступеню забезпечення екологічного контролю та ефективності витрат підприємства на природоохоронні заходи [10].

Силова складова враховує всі аспекти діяльності підприємства, що визначають фізичну безпеку його працівників, туристів, що ним обслуговуються, ступінь збереження майна від негативних впливів та захищеність інформаційних ресурсів суб'єкта господарювання [10].

Стійкий розвиток підприємства досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішньому і зовнішньому негативному впливу (загрозам) [12]. Забезпечення економічної безпеки підприємства за всіма функціональними складовими можливо за допомогою діагностики, аналізу та оцінювання зовнішніх та внутрішніх загроз, розроблення заходів щодо їх усунення, а рівень економічної безпеки туристичного підприємства залежить від здатності його керівництва своєчасно реагувати та усувати наслідки негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Загроза безпеці підприємства – це потенційна чи реальна дія, процес або явище, яке здатне порушити його стійкість та розвиток або призвести до припинення його діяльності [1].

У туристичній сфері загрози безпеці суб'єктів туристичної діяльності можна визначити як поняття, що характеризує дію, процес або явище, в результаті яких виникає можливість зниження конкурентоспроможності туристичного продукту, що призводить до зменшення попиту на нього, недоотримання очікуваної величини прибутку або понесення збитків підприємством.

У процесі господарювання аналіз, оцінка та заходи зниження загроз економічної безпеки туристичних підприємств повинні стати невід'ємною складовою прийняття стратегічних і тактичних управлінських рішень щодо діяльності суб'єктів господарювання, оскільки повністю уникнути їх проявів дуже складно. При цьому система негативних факторів повинна розглядатись як структурована сукупність взаємопов'язаних компонентів.

Аналіз потенційних загроз та їх негативних наслідків для підприємства дає можливість керівництву визначити взаємозв'язки між найбільш характерними факторами загроз та оцінити їх вплив на виробничо-господарську діяльність, а також дозволить передбачити виникнення пріоритетних для туристичної сфери загроз та вжити запобіжних заходів. Але в сучасних ринкових умовах забезпечення економічної безпеки підприємств ускладнюється через нестачу ресурсів, неможливість передбачення змін у зовнішньому середовищі, прорахунки в управлінській сфері.

Більшість учених-економістів при класифікації загроз економічної безпеки підприємства виділяють внутрішні (джерелом виникнення яких є суб'єкт господарювання) та зовнішні загрози, що не залежать від діяльності самого підприємства, але негативно впливають на його функціонування.

На нашу думку, зовнішнє функціонування підприємств туристичної сфери багаторівневе, тому слід окремо розрізняти зовнішні загрози мега- (світового рівня), макро- (загальнодержавного рівня) та мезорівня (регіонального). Такі загрози мають непрямий вплив на функціонування туристичних підприємств. До загроз мезорівня можна віднести правову, економічну та соціальну ситуацію в країнах, що формують туристичні та інвестиційні потоки в Україну; тенденції та темпи розвитку світового ринку туристичних послуг; події міжнародного масштабу (економічна криза, війни, терористичні акти та ін.); законодавчі акти міжнародних туристичних організацій тощо.

Крім зазначених вище груп загроз, у туристичній сфері можна також виділити окрему групу внутрішніх загроз – мікрорівня (рівня окремого підприємства), що характеризують відносини підприємства з туристами, контрагентами, персоналом та ін.

Залежно від функціональної спрямованості можна виділити: загрози фінансовій складовій економічної безпеки туристичного підприємства, загрози техніко-технологічній, інформаційній, інтелектуально-кадровій, політико-правовій, екологічній та охоронній складовим (табл.).

Таблиця

Характеристика загроз економічній безпеці туристичних підприємств залежно від функціональної спрямованості

Складові економічної безпеки туристичних підприємств	Загрози економічній безпеці
1	2
Фінансова складова	- економічна невизначеність та світові економічні кризи; - високі темпи інфляції; - несвоєчасне та неповне фінансування програм щодо розвитку туризму; - мінливість валютних курсів; - нестабільність умов оподаткування суб'єктів туристичної діяльності; - банкрутство або неплатоспроможність контрагентів; - коливання цін на складові туристичного продукту; - зниження купівельної спроможності потенційних споживачів туристичного продукту; - низький рівень інвестицій у туристичну сферу; - неефективне фінансове планування, слабкий контроль за фінансовими потоками

Закінчення табл.

1	2
Техніко-технологічна складова	- недостатній рівень застосування туристичними підприємствами новітніх комп'ютерних та комунікаційних технологій, інноваційних розробок; - моральне та фізичне старіння матеріально-технічної бази туристичної сфери; - неповна завантаженість потужностей; - недостатня розвинутість ринкової інфраструктури; - можливість виходу на ринок конкурентів з якісно новими туристичними продуктами, що ґрунтуються на використанні новітніх технологій
Інтелектуально-кадрова складова	- низький рівень кваліфікації персоналу; - низький рівень менеджменту на підприємстві; - використання недосконалих форм і методів організації праці і виробництва; - низька корпоративна культура; - соціальна незабезпеченість працівників
Інформаційна складова	- неможливість своєчасного отримання необхідної інформації про туристичні маршрути, туристичні продукти тощо; - неможливість своєчасного отримання необхідної інформації від партнерів; - підриє репутації підприємства
Політико-правова складова	- міжнародні політичні або військові конфлікти; - політична нестабільність всередині країни; - ускладнення візового режиму або обмеження виїзду чи в'їзду громадян; - загрози законодавчо-правового характеру (наприклад, зміни законодавства у сфері ліцензування та сертифікації суб'єктів туристичної діяльності); - несприятлива державна туристична політика; - професіоналізм юридичних робітників підприємства
Екологічна складова	- природні або техногенні катастрофи; - несприятливі погодні умови; - недотримання суб'єктами туристичної діяльності чинних екологічних норм і стандартів; - штрафування і скасування ліцензій за порушення екологічних норм і стандартів
Охоронна складова	- небезпека туристичних маршрутів; - фізична небезпека туристів; - фізична небезпека працівників підприємства; - недостатня захищеність майна та інформаційних ресурсів підприємства від негативних впливів

Негативними наслідками неврахування загроз економічній безпеці туристичних підприємств у разі їх настання є зниження рівня конкурентоспроможності туристичних послуг, втрата покупців туристичних продуктів, фінансові збитки, недоотримання прибутків. Успішне запобігання настанню загроз забезпечує стійкість роботи туристичних підприємств, що виражається у стабільності результуючих показників, зокрема, стабільному збільшенні кількості споживачів туристичних послуг, стабільному зростанні прибутків, стабільному нарощуванню туристичних ресурсів [11]. Тому забезпечення економічної безпеки туристичного підприємства є одним з актуальних завдань менеджменту суб'єкта господарювання. Складові процесу управління економічною безпекою туристичних підприємств повинні бути враховані в загальній концепції стратегічного та оперативного управління суб'єктами туристичної діяльності.

Ефективним напрямком забезпечення і підтримки стійкого стану економічної безпеки туристичних підприємств є моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища з метою завчасного попередження загроз та проведення необхідних заходів захисту. Система моніторингу передбачає постійне спостереження за станом і тенденціями розвитку потенціалу туристичного підприємства, а також за станом загальноекономічного розвитку туристичної галузі та інших факторів зовнішнього середовища.

Основними цілями такого моніторингу є такі:

- оцінювання стану і динаміки розвитку туристичних послуг;

- виявлення деструктивних тенденцій ресурсного забезпечення суб'єкта туристичної діяльності;
- визначення факторів, причин та інтенсивності впливу зовнішніх загроз на діяльність підприємства;
- прогнозування наслідків дії загрозливих факторів для суб'єкта господарювання.

Важливе місце в забезпеченні економічної безпеки туристичних підприємств займає державне управління в туристичній сфері як на загальнодержавному, так і регіональному рівні.

На рівні економічної безпеки туристичного підприємства система державного управління покликана вирішувати такі важливі для його функціонування завдання:

- здійснення цілеспрямованої координації та управління на всіх етапах життєвого циклу туристичного підприємства;
- захист принципу економічної і соціальної справедливості;
- формування механізму самоорганізації та адаптації зовнішнім збурюванням;
- захист інтересів виробників та споживачів туристичного продукту [7].

Одним з позитивних впливів держави на рівень економічної безпеки підприємств є формування політики, направленої на залучення інвестицій, створення умов для партнерських відносин, а також створення умов для ефективного співробітництва між підприємствами [7].

Висновки. Таким чином, рівень економічної безпеки туристичних підприємств залежить від того, наскільки ефективно підприємство запобігає внутрішнім та зовнішнім загрозам та усуває наслідки їх негативного впливу на функціонування підприємства. Для забезпечення економічної безпеки підприємств туристичної галузі необхідно вжити таких заходів:

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних туристичних продуктів на внутрішньому і міжнародному ринках через: використання новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій; поліпшення якості обслуговування туристів; умов праці та соціального захисту персоналу підприємств туристичної сфери, підвищення професіоналізму та кваліфікації кадрів туристичної сфери;
- підвищення рівня особистої безпеки туристів та туристичних маршрутів, розроблення стандартів безпеки туристичних послуг;
- диверсифікація фінансових та ін. економічних ризиків, пов'язаних з діяльністю туристичного підприємства, робота за франчайзингом, страхування;
- удосконалення менеджменту туристичних підприємств;
- збереження природної та культурної спадщини, забезпечення сприятливих екологічних умов для відпочинку туристів, зменшення навантаження на природні ресурси від туристичної діяльності.

Реалізація зазначених заходів надасть можливість прискорити стабілізаційні тенденції в туристичній галузі та дозволить наблизити не лише кількісні, а і якісні показники розвитку туризму України до міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. *Ареф'єва О. В.* Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.
2. *Заиченко С. А.* Развитие инноваций в сфере услуг / С. А. Заиченко // Форсайт. – 2007. – № 1 (1). – С. 30-33.
3. *Ильяшенко С. Н.* Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3(21). – С. 12-19.
4. *Іванюта Т. М.* Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 256 с.

5. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48-52.

6. Козаченко Г. В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения : монография / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев, О. М. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.

7. Кокорева О. В. Економічна безпека туристичного підприємства в системі державного управління [Електронний ресурс] / О. В. Кокорева. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Nppdaa/econ/2011_2_2/098.pdf.

8. Мелихов А. А. Эволюция подходов к содержанию категории «экономическая безопасность предприятия» / А. А. Мелихов, Э. В. Камышникова // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2009. – № 19. – С. 316-319.

9. Про туризм [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

10. Руда Т. В. Сутність та структуризація економічної безпеки [Електронний ресурс] / Т. В. Руда. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mbez/econ/2012_1-2/5.pdf.

11. Ткач В. О. Зовнішньоекономічна безпека підприємств туристичної сфери [Електронний ресурс] / В. О. Ткач, О. С. Камушков. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2010_3/files/DU310_36.pdf.

12. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – К. : Книжкове видавництво НАУ, 2007. – 432 с.